

УДК 371.32(=111):81'23

АСОЦІАТИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ОСНОВА МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Лупивовк Ю. О.

У статті проаналізовано лінгвістичні та психологічні риси монологічного мовлення. Обґрунтовано роль асоціацій протягом етапів формування іншомовного монологічного мовлення.

Ключові слова: монолог, монологічне мовлення, асоціація.

В статье проанализированы лингвистические и психологические особенности монологической речи. Обоснована роль ассоциаций в процессе формирования монологического высказывания на иностранном языке.

Ключевые слова: монолог, монологическое высказывание, ассоциация.

The article presents an analysis of linguistic and psychological characteristics of monologue speech and substantiates the role of associations in the process of foreign language monologues formation.

Key words: monologue, monologue speech, association.

Головне завдання, яке постає перед сучасною освітою, є виховання всебічно розвиненої, соціально адаптованої, творчої людини, яка може вільно висловити свою думку з того чи іншого питання.

Формування монологічного мовлення учнів не позбавлено проблем, що свідчить про ігнорування в процесі навчання певних характеристик монологічного мовлення.

Вирішенням цього завдання є пошук нових методів та прийомів навчання учнів іншомовного монологічного мовлення, які можуть сприяти розвитку критичного мислення, пам'яті, самостійної творчої діяльності учнів.

Аналіз наукових джерел виявив широкий інтерес науковців та вчених до цієї проблеми. Питання, які стосуються навчання іншомовного монологічного мовлення, розглядаються в працях таких вчених, як Л. І. Дворецька, І. О. Зимня, Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Є. Сахарова, В. Л. Скалкін, О. О. Стеценко, Ю. І. Пасов, Н. Ю. Яремчук та ін.

У своїх працях вченими було виділено та обґрунтовано принципи навчання усного мовлення; запропоновано систему навчання монологічного мовлення, вправи якої розподілено за критерієм комунікативності; вивчено сфери комунікації усного мовлення, які визначають тематику та відбір належного мовного і мовленнєвого матеріалу; запропоновано етапність розвитку мовленнєвих умінь; визначено функції та одиниці монологічного мовлення. Тим часом недостатньою мірою враховується психологічна основа монологічного мовлення, особливо асоціативність мислення, що часто призводить до методичних помилок.

Результати спостережень за навчальним процесом наводять на думку, що асоціації можуть виступати дієвими інструментами для створення розгорнутих, логічно пов'язаних монологічних висловлювань учнів, отже, вивчення асоціацій в ролі таких інструментів мусить бути досить актуальним завданням. Саме тому статтю присвячено дослідженню місця асоціацій в створенні іншомовного монологічного висловлювання.

Мета статті – на теоретичному рівні визначити та обґрунтувати роль асоціацій протягом етапів формування іншомовного монологічного мовлення.

Для досягнення мети слід вирішити такі завдання: проаналізувати та узагальнити основні характеристики монологічного мовлення; виявити та обґрунтувати роль асоціацій на різних етапах створення монологічного мовлення та визначити ступінь впливу асоціацій на якість формування монологічного мовлення учнів.

Монолог – це безпосередньо спрямований до співрозмовника чи аудиторії організований вид усного мовлення, який передбачає висловлювання однієї особи [1; 5; 9].

До лінгвістичних характеристик монологу належать: застосування переважно літературної лексики, розгорнутість висловлювання, використання ускладнених синтаксичних конструкцій, прагнення до чіткого граматичного оформлення зв'язності на основі розгортання системи елементів зв'язку, певна завершеність, використання позамовних та інтонаційних засобів виразності.

З мовної точки зору монологічне мовлення характеризується такими рисами: структурною завершеністю речень; кожне речення виражає окрему, відносно закінчену думку, що формально відмежована від інших думок і може бути самостійно передана за один акт комунікації; відносно повнотою висловлювання, в межах якої вичерпно висвітлено якість питання; розгорнутістю та різноструктурністю фраз, а саме, стилістично обґрунтоване вживання реплік та різноманітних мовних одиниць; використанням у мовленні складних речень, словосполучень та зв'язності, яка передбачає володіння мовними засобами міжфразового зв'язку. Такими засобами виступають лексичні та займенникові повтори, сполучники та сполучникові прислівники, прислівники або сполучення іменника з прикметником у ролі обставини місця та часу (так звані адвербіалії), артиклі тощо [2, с. 115].

Асоціативні зв'язки допомагають реалізувати представлені вище риси монологу.

Основним фактором, який відповідає за структурну завершеність речень, є тип вихідної асоціативної пари, тобто парадигматичні або синтагматичні асоціативні пари.

Синтагматичні асоціативні пари забезпечують лексичне наповнення речення, тобто реалізують такі риси монологічного мовлення, як розгорнутість та різноструктурність фраз та складний синтаксис. Робота парадигматичних пар забезпечує реалізацію таких рис, як повнота висловлювання та зв'язність завдяки побудові логічних відношень між стимулом та реакцією, де стимул – це слово, яке людина сприймає, а реакція – система зв'язків та відносин, яка відображає образи предметів, явищ, характеристик, пов'язаних з цим словом, які людина описує словесно протягом акту комунікації.

З погляду психології монологічному мовленню властиві такі риси, як односпрямованість, зв'язність, тематичність, контекстуальність, послідовність і логічність. Монологічне мовлення односпрямоване, тому що воно не розраховане на відповідну реакцію у вигляді мовлення у голос. *Зв'язність* відрізняє монологічне мовлення від випадкового набору речень і розглядається у двох аспектах – психологічному та мовному. У першому випадку йдеться про зв'язність думки, що виражається в композиційно-смісловій єдності тексту як продукту говоріння, у другому – про зв'язність мовлення, яка передбачає володіння мовними засобами міжфразового зв'язку. *Тематичність* співвідносить висловлювання з будь-якою досить загальною темою. Монологічне висловлювання має певну комунікативно-сміслову організацію. Перш за все, в ньому чітко виступає наявність певної теми, яка, у свою чергу, розпадається на низку підтем або мікротем. *Контекстуальність* встановлює значення окремого слова чи виразу, що входять до складу висловлювання. Контекстуальність не слід протиставляти ситуативності – властивій рисі діалогічного мовлення. Монолог теж може бути ситуативним (наприклад, спонтанне висловлювання – розгорнута репліка (мікромонолог у діалозі)). В деяких випадках монологічне мовлення може бути наочно-ситуативним (наприклад, у кінофільмі, телепередачі). *Відносно безперервний спосіб мовлення*, який забезпечує здатність висловлювання тривати протягом певного часу, не перериваючись, завдяки чому досягається завершеність думки. *Послідовність і логічність*, розвиток ідеї основної фрази відбувається шляхом уточнення думки, доповнення до неї, пояснення, обґрунтування точки зору з того чи іншого питання тощо [7, с. 58].

Науковець І. А. Зимня зазначає, що весь мовленнєвий механізм функціонує як єдність, але в ньому можуть бути виділені рівні, плани, початковий та кінцевий моменти мовлення. Перший рівень складається з мотиваційно-спонукаючої фази діяльності, другий – з орієнтовно-дослідницької (або аналітико-синтетичної) та третій – з виконавчої, реалізуючої фази діяльності [4, с. 65].

Початковим моментом функціонування мовленнєвого механізму є *виникнення потреби висловити думку та комунікативного наміру*. Кінцевим моментом – акустичний ефект. Комутативний намір визначає роль мовця як учасника спілкування,

конкретну мету його висловлювання: чи він про щось запитує, щось стверджує, закликає до чогось, засуджує чи схвалює, радить, вимагає тощо. На цьому рівні мовець уже знає, про що говорити, у нього виникає загальний задум майбутнього висловлювання, який поки що не має свого мовленнєвого втілення, але вже існує в цілому: в ньому намічається основна теза тексту, тобто попередній смисловий план, який уточнюється мовцем протягом усього процесу його реалізації.

На нашу думку, для успішної реалізації комунікативного наміру учень повинен мати деяку інформацію з цього питання: факти, персоналії або ця ситуація повинна бути знайома учневі та мати місце в його власному житті.

Саме зв'язок наданої інформації для висловлювання з особистим життям, досвідом учня є підґрунтям для виникнення в учня асоціацій і подальшого розвитку ідей для висловлювання.

Що стосується того, як висловити думку, як сказати, то це здійснюється протягом другого етапу – аналітико-синтетичної частини мовлення. Саме в цій частині відбувається "... реалізація задуму висловлювання в процесі формування і формулювання думки завдяки мовленню" [3, с. 69].

При іншомовному мовленні одним із перших завдань для реалізації другого етапу є відбір учнем слів, які зберігаються в пам'яті (аналіз) та включення їх в мовлення (синтез) для здійснення задуму або комунікативного наміру.

Однією з особливостей функціонування лексичної складової на рівні монологу є активізація роботи вербальної пам'яті, завданнями якої є реалізація процесів запам'ятовування, пригадування вивчених слів, а згодом, протягом формулювання висловлювання, коректного сполучення вивчених слів.

Семантична, або вербальна, пам'ять являє собою систему запам'ятовування, засновану на смислових характеристиках понять [8, с. 69]. Організація і структурування вербальної пам'яті, таким чином, засновані на змістовному описі понять і слів, що позначають ці поняття.

Деякі науковці вважають, що якість пам'яті підвищується у процесі розвитку асоціативного мислення, тому що вербальна пам'ять має важливе значення при запам'ятовуванні понять, слів та уявлень, що не мають подібних аналогів, тобто абстрактних понять.

Вербальна пам'ять у певному сенсі протилежна до образної пам'яті. Відмінності полягають в тому, що якщо образна пам'ять являє собою пам'ять на "необроблені" образи, що зберігають типологію, тобто співвідношення своїх просторових частин, то вербальна пам'ять заснована на кодовому описі понять.

Завдяки цій характеристиці вербальної пам'яті, тобто кодовому опису понять, слова та словосполучення зберігаються в пам'яті не окремими елементами, а групами та ланцюгами. Якість вербальної пам'яті певною мірою залежить від утворення асоціацій.

Отже, чим більша кількість асоціацій, які має учень до того чи іншого образу, тим легше йому згодом використовувати вже збережені у вербальній пам'яті образи того чи іншого поняття. Результатом такої властивості є те, що учень, згадавши слово, яке було асоціацією до головного слова, згодом згадує і саме це слово.

На другому етапі створення монологу асоціації теж відіграють важливу роль, тому що завданням учня є поєднання окремих слів у речення. Передумовою успішного виконання цього етапу є усвідомлення учнем значення, правильного сполучення та використання слова для реалізації мовленнєвого завдання. Саме асоціації та асоціативні пари можуть виступати фундаментом для формування речень.

Відомо, що результатом породження асоціацій є реакція індивіда на будь-який стимул. Науковець І. Г. Овчинникова спробувала експериментально встановити характеристики пари "стимул – реакція" і дійшла висновку, що основним фактором, який впливає на структурно-семантичні особливості речення, є тип вихідного асоціативного зв'язку [6].

Науковцем було виділено три типи асоціативних пар: синтагматичні, парадигматичні та тематичні. Кожна з цих пар відіграє важливу роль у побудові речення, а згодом і всього висловлювання учня.

В асоціативній парі парадигматичного типу між стимулом та реакцією існує сурядний та предикативний зв'язок. На основі цих зв'язків будується синтаксична

основа речення, яка суттєво детермінує структуру речення та слабо визначає лексичне наповнення речення.

Синтагматичні ж пари, навпаки, задають параметри розгорнутої номінації, стимул та реакція в таких типах пар виступають однією номінативною або предикативною одиницею. Функціонування цієї пари не визначає структуру речення та його лексичний склад. Але поєднання стимулу та реакції в синтагматичних асоціативних парах є результатом виникнення інших реакцій асоціативного поля.

Тематичні асоціативні пари відіграють роль ключових слів у процесі виникнення речення. Стимул та реакція тематичної асоціативної пари задають параметри для виникнення однієї або декількох ситуацій.

І. Г. Овчинникова вважає, що структурно-семантичні особливості речення як найбільшої номінації детерміновані типом вихідного зв'язку, тим самим виокремлює асоціації, основою яких є виділені нею асоціативні пари.

На нашу думку, саме взаємозв'язок асоціативних структур та розгорнутого речення буде відображати достатньо сформоване мовленнєве вміння індивіда.

На третьому етапі завданням учня є поєднання речень у текст, тобто створення зв'язку, який можливий завдяки вмінню логічного мислення індивіда.

Логічне мислення – це вибіркове, емоційно-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності, вміння оперувати абстрактними поняттями; це вид мислення, який обов'язково спирається на сприймання або уявлення, дає можливість встановлювати загальні закономірності природи та суспільства, на рівні найвищих узагальнень розв'язувати розумові завдання, будувати наукові теорії та гіпотези [8, с. 85].

Логічне мислення є керованим мисленням, мисленням шляхом міркувань. Уміння проводити такі логічні операції, як визначення понять, порівняння, узагальнення, класифікація, судження та доказ, є показниками розвитку логічного мислення.

Асоціативне ж мислення бере участь у процесі обробки інформації. Асоціативне мислення розширюється й надає існуючим даним щодо того чи іншого об'єкта глибину.

Саме аналогії, образи та ідеї, які є складовими частинами роботи асоціативного мислення, розвивають спроможність людини до побудови гіпотез, висновків, що є завданням логічного мислення.

На нашу думку, взаємозв'язок логічного та асоціативного мислення в побудові монологічного мовлення учнів є очевидним. Саме завдяки першочерговій роботі асоціативного мислення учень має можливість логічно вибудувати своє висловлювання.

Тобто асоціативне мислення та передусім виникнення асоціацій є однією з ланок розвитку логічного мислення учнів, що в подальшому дозволяє їм логічно та послідовно висловлювати свою точку зору.

Проаналізувавши етапи створення висловлювання і прослідкувавши вплив асоціацій на процес створення та реалізацію висловлювання, можна зробити висновок, що асоціативність є міцною основою монологічного мовлення і має місце на всіх етапах формування монологу.

На першому етапі, підборі лексики, завдяки виникненню асоціацій до того чи іншого слова учень відчуває необхідність згадати це слово і використати його у реалізації завдань другого етапу.

Протягом другого етапу, зв'язування лексики у речення, різні типи асоціацій беруть участь у побудові речення. Деякі типи асоціативних пар відповідальні за синтаксичну основу речення (парадигматичний тип), структуру та лексичний склад (синтагматичний тип), відповідність теми та мети висловлювання (тематичний тип).

Кінцевим, третім, етапом створення монологу є логічне поєднання речень у текст. Саме образи, аналогії, ідеї є складовими частинами асоціацій, які дозволяють учню побудувати гіпотези, зробити висновки, що є завданням логічного мислення. Тобто асоціативне мислення можна вважати одним із етапів розвитку логічного мислення.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у поглибленому дослідженні ролі асоціацій протягом кожного етапу навчання учнів іншомовного монологічного мовлення.

Література

1. Анісімова А. І. Сучасні аспекти методики викладання англійської мови / А. І. Анісімова, Л. С. Кошова. – Д. : РВВДНУ, 2010. – 326 с.
2. Бим И. Л. Теория и практика обучения иностранному языку в средней школе: проблемы и перспективы : учеб. пособие для студ. пед. институтов по специальности № 21303 "Иностранные языки" / Инесса Львовна Бим. – М. : Просвещение, 1988. – 256 с.
3. Зимняя И. А. Психологическая характеристика слушания и говорения как видов речевой деятельности / И. А. Зимняя // Иностр. яз. в школе. – 1973. – № 4. – С. 69.
4. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М., 1985. – 154 с.
5. Николаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / С. Ю. Николаєва та ін. – К. : Ленвіт, 2002. – 319 с.
6. Овчинникова И. Г. Ассоциации и высказывание : структура и семантика : учеб. пособ. по спецкурсу / И. Г. Овчинникова ; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 1994. – 124 с.
7. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
8. Сергєєнкова О. П. Загальна психологія : навч. посіб. / О. П. Сергєєнкова, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
9. Стеценко О. О. Навчання монологічному мовленню, як виду іншомовної мовленнєвої діяльності. [Електронний ресурс] / О. О. Стеценко, Н. Ю. Яремчук, Л. Дворецька. – Режим доступу:
http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/Menedzhment/2009_11/ctezenko.html/. – Назва з екрана.